

W następnym rozdziale poświęconym studiom i refleksjom nad faszyzmem autorka podkreśla pionierski charakter myśli uczonego i jego prekursorską rolę w badaniach nad problemem faszyzmu w socjologii polskiej i światowej. Każdą wypowiedź Czarnowskiego cechowało dążenie do poznania i zrozumienia tej problematyki zarówno w sensie jej źródeł i celów, jak i sił oraz metod działania. Zjawisko faszyzmu pozwalało mu na podkreślenie, że zmiany ekonomiczne warunkują występowanie pewnych aspektów życia społecznego.

Ostatni, szósty rozdział, omawiający studia metodologiczne badacza, uogólnia to wszystko, o czym autorka pracy wspominała wcześniej. Wyraźnie widoczna jest w nim ewolucja myśli Czarnowskiego w stronę orientacji materialistycznej na rozumienie kultury oraz są precyzyjnie podane główne założenia metodologiczne, na których opierał swoją twórczość.

Część antologiczna doskonale koresponduje z pierwszą częścią książki i oddaje różnorodność problematyki, jaką rozważał Czarnowski. Oprócz trafnie dobranych fragmentów najważniejszych jego prac naukowych obejmuje także część mniej znanego dorobku publicystycznego — m.in. artykuły drukowane w 1912 roku w „Tygodniku Polskim”: *O potrzebie życia duchowego* i *Nacjonalizm*.

Monografia M. Legiędź-Gałuszki potwierdza, iż mimo upływu półwiecza i ciągle rosnącej szybkości przemian naszej rzeczywistości, Czarnowski ciągle należy do żywej tradycji polskiej kultury.

Praca, jak na książkę o charakterze popularyzatorskim przystało, napisana jest językiem łatwym i przystępnym. Na uwagę czytelników zasługuje staranne opracowanie tekstu książki, jak również precyzyjna jej korekta, co jest z pewnością wspólną zasługą Autorki i Wydawnictwa.

Publikacja o Czarnowskim spełnia swoje zadanie w podwójnym wymiarze: ukazuje sylwetkę uczonego i rozwój jego twórczości oraz popularyzuje socjologię polską okresu międzywojennego. Czytelnik dostrzega, że autorka skoncentrowała swój wysiłek na ukazaniu przeobrażeń, którym podlegała świadomość Czarnowskiego i jego stosunku względem szeroko rozumianej kultury. Ale wychodzi to tylko na korzyść omawianej monografii.

Stawomir Kotłowski

Mariusz Kucharek

Benon Bromberk: *Młódzież studencka — jej kształcenie i koncepcje życia. Analiza badań podłużnych przeprowadzonych w uczelniach Poznania*, PWN, Warszawa—Łódź 1988.

Jerzy Modrzewski: *Środowisko społeczne młodzieży studiującej*. Wyd. UAM, Poznań 1989.

Aleksander Zandekki: *Struktura społeczna w świadomości młodzieży akademickiej (Studium socjologiczno-pedagogiczne)*, Wyd. UAM, Poznań 1989.

Młódzież studencka i jej złożone problemy stają się przedmiotem coraz intensywniejszych badań naukowych. Związane jest to nie tylko z gwałtownym wzrostem liczności środowisk młodzieży studiującej, ale także z wzrastającą i nie w pełni jeszcze rozpoznaną empirycznie rolą środowisk akademickich w kształtowaniu dynamiki życia społecznego oraz ekonomiki i kultury współczesnych społeczeństw.

Od początku lat sześćdziesiątych można zaobserwować — zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i na zachodzie Europy — znaczny rozwój badań służących rozwiązywaniu różnorodnych co do swego zakresu i znaczenia problemów rozwoju szkolnictwa wyższego. Doprowadziło to do wyodrębnienia się względnie samodzielnej, socjologicznie zorientowanej subdyscypliny nauk pedagogicznych: pedagogiki szkoły wyższej, określanej także jako socjopedagogika szkoły wyższej. W tym nurcie refleksji teoretycznej i badań empirycznych nad szkołą wyższą i jej środowiskiem społecznym (pojawiającym się w Polsce w pracach m.in. S. Kowalskiego, M. Guldy,

T. Frąckowiaka, E. Hajduka, K. Suszka i D. Gielarowskiej) mieszczą się interesującą monografię poznańskich naukowców: B. Bromberka, J. Modrzewskiego i A. Zandeckiego.

Nieprzypadkowo te trzy opracowania prezentują w jednej recenzji, gdyż należy traktować je jako komplementarne i w zasadzie można stwierdzić, że stanowią jedną całość, wspólnie przedstawiającą dość pełny obraz młodzieży studiującej na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Ponadto analizują różne fragmenty tego samego materiału faktograficznego. Nietrudno zauważyć także podobieństwo ich założeń metodologicznych i teoretycznych.

Monografie oparte są na bardzo interesującym i rzetelnym materiale empirycznym, stanowiącym rezultaty kilkuletnich międzynarodowych badań porównawczych FORM-PROJECT na temat: „Socjalizacja studentów w szkole wyższej — jej przebieg i osiągnięte rezultaty”, zrealizowanych w ich polskiej części w uczelniach Poznania. Członkami grupy biorącej udział w badaniach byli m.in. autorzy recenzowanych studiów. W celu dokonania pomiaru dynamiki zmian w osobowości studentów badaniom nadano charakter badań podłużnych. Miały one charakter komparatystyczny, lecz omawiane opracowania obejmują wyłącznie wyniki dotyczące Polski.

Badania realizowano w czterech etapach: lata 1977—78 (I faza studiów: okres adaptacji młodzieży do warunków i sytuacji środowiska akademickiego), lata 1979—80 (II faza studiów: okres właściwego funkcjonowania młodzieży w środowisku akademickim, w którym młodzież ta podejmuje różnorodne właściwe temu środowisku formy uczestnictwa), lata 1980—82 (III faza studiów: okres przygotowywania się badanej młodzieży do wyjścia z tego środowiska) i w roku 1984 (badania absolwentów czynnych zawodowo). Badana młodzież reprezentowała cztery uczelnie Poznania i pięć dziedzin studiów: medycynę, nauki przyrodnicze, nauki techniczne, nauki humanistyczne oraz nauki społeczno-ekonomiczne. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego i w jej ramach standaryzowaną technikę ankietową. Choć ich wyniki odzwierciedlają stan świadomości studentów poznańskiego środowiska akademickiego, lektura tych materiałów pozwala na refleksje wychodzące poza badaną populację i środowisko.

Nie wystarcza tu miejsca na omówienie a nawet zasygnalizowanie całej problematyki zawartej w opracowaniach. Z konieczności zatem odniosę się tylko do kilku wybranych problemów, podkreślając, że pozostałe są również godne zainteresowania nie tylko ze strony naukowców specjalizujących się w problematyce socjologii młodzieży i pedagogiki szkoły wyższej, ale także pedagogów, nauczycieli akademickich i tych wszystkich, którzy zajmują się szeroko pojętym procesem wychowania i kształtowania postaw ludzi.

Opracowanie Benona Bromberka *Młodzież studencka — jej kształcenie i koncepcje życia* poza założeniami metodologicznymi (rozdział I) i teoretycznymi przeprowadzanych badań (rozdziały II i III) obejmuje pięć studiów zawierających analizę ustaleń badawczych. Dotyczą one: poziomu przygotowania młodzieży do studiów i motywowania ich podjęcia, wymagań uczelni stawianych młodzieży i sposobów jej studiowania, orientacji młodzieży na podstawowe wartości, zwłaszcza oceny przez nią wartości studiów wyższych, zawodu, do którego studia prowadzą, i jej własnych perspektyw zawodowych, nauczycieli akademickich i ich udziału w kształtowaniu osobowości młodzieży oraz oceny studiów i zawodu dokonanej przez czynnych zawodowo absolwentów szkół wyższych.

Interesującą zarysowaną jest problem dostępności do szkół wyższych. Zdając sobie sprawę, że za szerokim dostępem do uczelni przemawiają względy społeczno-ekonomiczne jak i wymogi sprawiedliwości społecznej, autor sugeruje w perspektywie metodę społecznego zapotrzebowania na daną gałąź wiedzy i kwalifikację na podstawie wyników uzyskanych w szkole średniej i na egzaminie wstępnym.

Wyraźnie artykułowane jest w omawianych wynikach badań krytyczne wypowiedzianie się o atrakcyjności przyszłego zawodu, co wiąże się ze spadkiem rangi wyższego wykształcenia. Autor kieruje wobec uczelni sugestie, aby udzielały pomocy absolwentom w wykorzystaniu ich kwalifikacji. Nisko oceniana jest też rola uczelni w rozwoju osobowości studentów. Bromberk zwraca uwagę (s. 106) na powszechne według badanych zjawisko, które nazywa „powierzchnową strategią studiowania” (duża liczba rozdrobnionych zaliczeń, kolokwii, egzaminów, co prowadzi do nacisku na zapamiętywanie i reprodukovanie wiadomości) i akcentowany często w wypowiedziach studentów znaczny schematyzm i formalizm praktyki dydaktycznej. Wiąże się to w dużym stopniu ze słabym przygotowaniem nauczycieli

akademickich do realizacji obowiązków pedagogicznych, na co wielokrotnie zwracał uwagę J. Szczepański i co potwierdzają inne polskie badania empiryczne (zob. np.: H. Najduchowska i E. Wnuk-Lipińska: *Nauczyciele akademicy 1984*, PWN, Warszawa—Łódź 1990).

W końcowej części pracy autor podaje zbiór uwag absolwentów dotyczący zmian programowo-organizacyjnych w procesie studiów. Najczęściej postulowano możliwość udziału studentów w pracach naukowo-badawczych uczelni oraz konieczność bezpośredniego związku teorii z praktyką i możliwość bezpośredniego z nią kontaktu.

Praca Jerzego Modrzewskiego *Środowisko społeczne młodzieży studiującej* składa się z dwóch części. W pierwszej z nich autor kreśli teoretyczny model środowiska młodzieży studiującej, by w drugiej poddać go częściowej weryfikacji w odniesieniu do konkretnego ośrodka akademickiego.

Punktem wyjścia dla sformułowania i prezentacji problematyki jest podjęcie próby określenia specyfiki społeczności młodzieży akademickiej i współtworzonych przez nią struktur. Autor ukazuje różnorodne kategorie osób studiujących tak, jak są one postrzegane i tworzone dla potrzeb poznawczych w obszarze nauk interesujących się tymi osobami oraz tak, jak one faktycznie występują w konkretnych środowiskach akademickich. Następnie charakteryzuje przez te kategorie zbiorowości studenckie i ukazuje podstawowy komponent oraz przedmiot odniesienia środowiska studenckiego — społeczność młodzieży studiującej i współtworzone przez nią struktury społeczne na gruncie jej środowiska akademickiego.

W dalszej części rozważań teoretycznych autor dokonuje wnikliwej analizy pojęcia „środowisko akademickie” oraz podejmuje próbę ukazania środowiska młodzieży studiującej na tle i w związku ze środowiskiem akademickim, które współtworzy trzy przenikające się i warunkujące płaszczyzny:

1) społeczną, współtworzoną przez młodzież akademicką i nauczycieli akademickich;

2) techniczno-organizacyjną, czyli materialne i instytucjonalne urządzenie użytkowanej przez społeczność akademicką przestrzeni w toku spełnianych przez nią funkcji;

3) kulturową, czyli materialne i symboliczne wytwory społeczności akademickiej, takie jak: wiedza naukowa, idee, kulturowe wzory zachowań, uznawane systemy wartości, mody, język itp. Tak rozumiane środowisko akademickie stanowi zasadniczą przestrzeń funkcjonowania struktur i społeczności młodzieży studiującej.

Jednym z komponentów środowiska akademickiego jest uczelnia. Autor ukazuje jej dwupokoleniowy charakter, zaznaczający się w realizacji podstawowej jej funkcji dydaktyczno-wychowawczej, a także w jej opiekuńczym wobec młodzieży studiującej charakterze.

W ostatnim, najciekawszym moim zdaniem rozdziale części teoretycznej opracowania, Modrzewski ukazuje rolę miasta — ośrodka akademickiego w kształtowaniu socjalizacyjno-wychowawczej funkcji środowiska młodzieży akademickiej. Miasto stanowi niejako naturalną płaszczyznę odniesienia dla skupionej w nim społeczności akademickiej i zlokalizowanych w nim uczelni, tworząc sytuacje i warunki wspierające lub dezintegrujące ich funkcjonowanie, stabilizację i rozwój. Wzajemne relacje łączące miasto i środowisko uczelniane przybierają złożony i niejednorodny charakter. Masowe pojawianie się młodzieży studiującej w środowiskach miejskich wyzwała w skali masowej zjawiska nasilania się i komplikowania sfery kontaktów społecznych podejmowanych przez tę młodzież z mieszkańcami miast a równocześnie reorientuje działalność wielu instytucji w kierunku zaspokajania potrzeb tej kategorii młodzieży. Postępująca wzajemna dyfuzja właściwości kulturowych tych dwu układów środowiskowych nasila się wraz z nasycaniem ludności miasta absolwentami szkół wyższych.

Autor nie podejmuje się prób odpowiedzi na pytanie, jakie szanse rozwoju konkretne środowisko akademickie stwarza skupionym w nim społecznościom młodzieży studiującej, jej różnorodnym kategoriom i jednostkom.

Druga, empiryczna część studium Modrzewskiego wykorzystuje fragmenty wspomnianego materiału faktograficznego, ilustrujące zagadnienia wybranych aspektów dynamiki, struktury i uczestnictwa badanych zbiorów młodzieży studiującej.

Najogólniej rzecz biorąc, przedstawione są tu rezultaty badań empirycznych nad młodzieżą akademicką w końcu lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych, co już samo mogłoby stanowić wystarczający powód do ukazania się tej książki (a także książek Bromberka i Zandeckiego) i decydować o jej wartości jako

dokumentu będącego obrazem tego okresu. Ale — nie kwestionując rzetelności i adekwatności analiz — stwierdzam, iż Modrzewski nie stara się umieścić ich wyników w szerszym kontekście rzeczywistości społecznej tamtych lat (uwaga ta, i kilka następnych, dotyczy także — choć w różnym stopniu — omawianych tu prac Bromberka i Zandeckiego). Autor wydaje się nie zauważać, jak mocno zaważyły, zwłaszcza na rezultatach badań z trzeciego okresu, z 1981 roku, wydarzenia polityczne, gospodarcze i społeczne, które miały początek w roku osiemdziesiątym. W ocenie przedstawionego materiału nie uwzględnia się piętna, jakie na konstrukcji stanu świadomości młodzieży wywarł głęboki kryzys moralny — kryzys postaw ludzkich, mocno pobudzony wydarzeniami sierpniowymi. W tym kontekście zwłaszcza porównanie aktywności i działalności społecznej studentów w roku 1977, 1979 i 1981 może budzić zastrzeżenia.

Na wynikach trzeciego okresu badań zaważyły też w sposób istotny — czego w pracy nie uwzględniono — liczne zaburzenia w procesie dydaktycznym na uczelniach oraz relegowanie bądź zawieszanie praw wielu studentów w roku 1981. Stąd wiązanie znacznego spadku zaangażowania się w życie społeczne środowiska z okresem wychodzenia z tego środowiska na podstawie badań z roku 1981 także budzi wiele wątpliwości.

Wymienione zarzuty nie przekreślają wartości pracy tym bardziej, że wybiegają poza koncepcję metodologiczną, której założone cele autor osiągnął.

Trzecie z omawianych opracowań, *Struktura społeczna w świadomości młodzieży akademickiej* Aleksandra Zandeckiego, podejmuje problem różnicowań społecznych i ich determinant widzianych przez pryzmat społecznej świadomości młodzieży akademickiej.

Na wstępie rozważań autor dokonuje analizy pojęcia „struktura społeczna” zawężonego do struktury klasowo-warstwowej (dość powszechne w polskiej socjologii) oraz pojęcia „świadomość”. Przy okazji rozważań nad tymi terminami zamieszcza przegląd głównych kierunków polskich badań nad strukturą społeczną i jej świadomościowym postrzeganiem.

Dalsze rozważania teoretyczne zmierzają do próby scharakteryzowania młodzieży akademickiej jako kategorii społecznej, co sprawia autorowi duży kłopot. Na stronie 35 pisze, iż „studenci są kategorią społeczną względnie homogeniczną”, by zaledwie kilka stron dalej zaprzeczyć temu stwierdzeniu konkludując: „młodzież akademicka nie jest kategorią jednolitą” (s. 37). Rzecz jasna, oba te wzajemnie wykluczające się stwierdzenia są zbyt ogólne. Autor nie powinien zamieszczać tego typu nic nie wnoszących do pracy uogólnień, ograniczając się do wyliczenia i omówienia czynników różnicujących i łączących studentów.

W następnych partiach pracy Zandecki przedstawia wyniki badań empirycznych nad postrzeganiem struktury społecznej przez młodzież akademicką. Są one często zaskakujące i cenne dla badaczy tego okresu. Szkoda tylko, iż pewnych, niezmiernie interesujących wyników badań, podobnie jak w przypadku obu pozostałych omawianych tu prac, trzeba doszukiwać się niejako „między wierszami” — z analizy wykresów i tabel, gdyż brakuje pytań i prób odpowiedzi o związku pewnych cech świadomości społecznej studentów z wydarzeniami lat 1980—81.

Szczególnie interesująco prezentują się wyniki badań dotyczące oceny zróżnicowania społecznego. Na istniejące w naszym kraju zróżnicowanie społeczne jako w sumie niesprawiedliwe wskazywało w roku akademickim 1977/78 29,2% studentów, w roku akademickim 1979/80 już 50,8%, a w roku akademickim 1981/82 — 62,8% badanych. Na podstawie tych wyników można przyjąć hipotezę, że silnie postrzegana niesprawiedliwość, zarysowująca się już w roku akademickim 1979/80, stanowiła wyraz własnych odczuć i postrzegania pogarszających się stosunków społecznych przez studentów, a więc opinie te poprzedzały późniejsze wydarzenia, nie mogły zatem być przez nie stymulowane.

Analiza badań czynników decydujących o sukcesie i awansie społecznym w naszym kraju pozwala na stwierdzenie, iż w świadomości młodzieży akademickiej ukształtował się negatywny syndrom wyznaczników sukcesu i awansu społecznego. Zdaniem badanych awans w naszym społeczeństwie w końcu lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych był wyznaczony głównie przez stosunki i protekcje, aktywność polityczną, pieniądze i zamożność oraz wykształcenie, a w znacznie mniejszym stopniu przez talent organizacyjny, inteligencję czy wydajność pracy. Te i inne wyniki badań — dotyczące między innymi przewidywanego osobistego położenia badanych studentów na społecznej skali uwarstwienia, upoważniają do stwierdzenia, iż przyszłe szanse awansu społeczno-zawodowego wyrażały zagrożenie

nie, blokowały motywację do nauki i mobilność zawodową zgodną z uzyskanymi kwalifikacjami. Wyjątkiem są jedynie prognozy awansu wyrażane przez studentów medycyny, z czego można wywnioskować, iż byli oni przeświadczeni o tym, że kryzys gospodarczy nie godzi w szanse awansu społecznego lekarzy.

Na podstawie studenckich ocen autor formułuje kilka zasadniczych wniosków dotyczących młodzieży akademickiej:

— powszechne jest poczucie istnienia i stałego pogłębiania się podziałów pozycji społeczno-zawodowych;

— poziom kwalifikacji przestaje odgrywać zasadniczą rolę w kształtowaniu pozycji społecznej jednostki, a ich miejsce coraz częściej przejmuje wysokość dochodu;

— do niepokojących zjawisk należy dekompozycja cech zróżnicowania społecznego, wyrażająca się w braku spójności statusu, szczególnie w osłabieniu korelacji między poziomem wykształcenia a wysokością dochodu;

— studenci są świadomi istnienia i funkcjonowania innych — poza kanałem kwalifikacyjno-zawodowym — niemal „równoprawnych”, chociaż społecznie nie akceptowanych, dróg wertykalnej ruchliwości społecznej;

— chociaż szanse awansu w przyszłości studenci oceniają pesymistycznie, to własną pozycję społeczną, na tle aktualnej pozycji społecznej rodziców, oceniają korzystnie.

W końcowych partiach pracy Zandecki szuka przyczyn braku zainteresowania studentów nauką i zastanawia się nad zjawiskami pociągającymi za sobą niekorzystne następstwa w świadomości młodzieży akademickiej, nazywając je stanem frustracji (znów zbyt uogólnienie).

Jak zgodnie zastrzegają autorzy, przedstawione w ich pracach rezultaty nie wyczerpują poruszanych zagadnień, stanowiąc jedynie inspirację do pogłębionych badań i analiz. A ponieważ monografie mają już w dużym stopniu wymiar historyczny, sądzę, iż bardzo interesujące byłoby powtórzenie badań teraz, na początku lat dziewięćdziesiątych i uchwycenie zmian, jakie nastąpiły w świadomości studentów. Nie trudno chyba przewidzieć, że kondycja młodzieży akademickiej nie uległa poprawie, a najprawdopodobniej w wielu aspektach pogorszyła się.

Recenzowane książki zasługują na uznanie, a wspomniane mankamenty nie przesłaniają ich wartości. Autorom udało się uniknąć jednej z częstszych wad tego typu prac, tzn. zbyt małej w stosunku do materiału empirycznego liczby wniosków o charakterze interpretacyjnym. Przy tym struktura tych prac jest przejrzysta i logiczna.

Ich wartość zapewne wzrośnie jeszcze po analizie kompleksowych badań międzynarodowych, gdy uwidoczną się wyraźnie wady i zalety różnych form programowo-organizacyjnych wyższego wykształcenia.

Prace Bromberka, Modrzewskiego i Zandeckiego stanowią doskonałą zachętę do prowadzenia w uczelniach badań własnych, lokalnych. Powinny być także przydatne w dyskusjach na temat reform szkolnictwa wyższego w naszym kraju.

Mariusz Kucharek

Adresse:

**UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
WYDAWNICTWO**

Plac Marii

Curie-Skłodowskiej 5

20-031 LUBLIN

POLOGNE